

УДК 371.027

Л. П. Шимон,
вчитель

(Житомирський навчально-виховний комплекс № 65)

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Висвітлені теоретичні та практичні аспекти розвитку культури мислення учнів початкових класів в умовах навчально-виховного комплексу. Розглянуто процес розвитку мислення у дітей віком від 6 до 10 років. Запропоновані конкретні прийоми та методи розвитку критичного мислення на уроках у початковій школі. Проблеми та перспективи розвитку критичного мислення молодших школярів.

Загальна мета освіти сьогодні – виховання культури особистості, складові якої – культура мислення, культура спілкування та поведінки. Розвиток культури мислення особистості передбачає розв'язання педагогом таких завдань: розвиток в учнів поняттєвого мислення, зокрема таких якостей як: гнучкість, глибина, критичність та самостійність; уміння аналізувати ситуацію, планувати свої дії на кілька кроків уперед, адекватно оцінювати результати, самостійно добувати й переосмислювати інформацію, конструктивно взаємодіяти з іншими людьми.

Житомирський навчально-виховний комплекс № 65 працює для дітей віком від 3 до 10-11 років. У нашому закладі ми маємо практично унікальну можливість прослідкувати процес розвитку і становлення особистості в найбільш цікавий період. Педагогічний колектив закладу давно зрозумів важливість поняття наступності у розвитку, навчанні та вихованні дітей, тому всі педагогічні дії плануються спільно у взаємодії вихователів-дошкільників та вчителів початкових класів. Це сприяє тому, що педагогічний вплив має продовження в кожному наступному віковому періоді, що не може не приносити свої позитивні результати. Вихованці нашого комплексу мають усі умови для розвитку своїх здібностей. Робота в освітньому закладі нового типу, яким є навчально-виховний комплекс, спонукає до постійного вивчення та впровадження у свою практику нових технологій та ідей психолого-педагогічної науки. Зокрема, наш педагогічний колектив постійно працює над питанням розвитку культури мислення в молодших школярів та зокрема критичного мислення.

Особливою проблемою в процесі розвитку культури спілкування є систематизація та узагальнення прийомів використання критичного мислення як умови підвищення рівня культури спілкування. Це і є одним з методів появи самостійно мислячого покоління учнів. Таким чином метою статті є теоретичні та практичні аспекти розвитку культури мислення учнів початкових класів в умовах навчально-виховного комплексу.

У дітей молодшого шкільного віку швидко відбувається розвиток таких важливих для подальшого шкільного життя психічних процесів, як рефлексія, внутрішній план дій, довільна увага, пам'ять, уява, вміння спостерігати. Вік 6-10 років є найсприятливішим для розвитку цих психічних процесів. Але, вивчаючи праці науковців з цього питання, ми з'ясували, що найкраще розпочинати цей процес не в 1 класі початкової школи, а ще раніше – з дошкільного віку, тому, що саме в цьому віці закладаються основи для розвитку багатьох якостей і властивостей мислення, які набувають свого розквіту у подальші вікові періоди. Це стосується і розвитку культури мислення. Відвідуючи разом з психологом нашого закладу заняття в дошкільних групах (зокрема в старших групах), ми відмітили, що дошкільнята виявляють найбільший інтерес до навколишнього середовища, мають велике бажання пізнати взаємозв'язки та залежності, що існують у світі. На цьому етапі розвитку мислення дитини має дещо іншу, ніж у дорослих, організацію. Так, спостерігаючи під час занять за дітьми, наші педагоги відмітили, що під час виконання завдання на виокремлення зайвого предмета діти часто виокремлюють не суттєві ознаки предмета, а ті, що є важливими на їх погляд, які формуються на основі незначного життєвого досвіду, особистих переконань тощо.

Раніше наші педагоги, як і більшість інших, у такій ситуації казали: "Ти неправий". А що ж тепер? Вихователь намагається дізнатися, чому дитина зробила такий вибір, чим керувалася, а вже потім разом розібратись у правильності чи неправильності такого висновку. У такому випадку педагог не дає готові знання та систему суджень, а вчить дитину вибудувати власну логіку, допомагає накопичувати свій чуттєвий досвід. Завдання педагога в даних умовах не загубити пізнавальний інтерес, не втратити дорогоцінний час, коли дитина готова отримати допомогу в пізнанні оточуючого світу. Діти часто задають проблемні запитання, які примушують нас самих зупинитись і задуматись. Але дитині не потрібна готова відповідь, вона прагне шукати цю відповідь у співпраці з педагогом. Іноді дитина навіть не вимагає негайної відповіді на ці питання. Проте сам процес постановки питань стимулює розвиток критичного мислення. А на це у нас не завжди знаходиться час. Опинившись кілька разів у ситуації незадоволеної потреби в пізнанні, діти більше не хочуть ставити цікавих запитань, не просять пояснити незрозумілі речі, і тоді вже в першому класі учень втрачає інтерес до навчання. Саме тому в роботі з дітьми ми всі питання і відповіді дітей сприймаємо серйозно і намагаємося використати їх для розвитку мислення цієї маленької людини. Для цього

використовуємо спеціальну систему вправ. Наведемо приклади деяких завдань, що сприяють вдалому розвитку культури мислення дошкільників, а в подальшому й у молодших школярів.

Проблемою для дитини такого віку може бути будь-яка теоретична чи практична ситуація, в якій немає однозначного вирішення і яка змушує зупинитись і замислитись (А. Савенков [1]). У дошкільних групах ми використовуємо вправи на зразок незакінчених оповідань чи віршів. Наприклад, "Вчора погода була сонячною, але надзвичайно спекотною...". Пропонуємо дітям закінчити розповідь, але по-різному: спочатку від імені дитини, що приїхала відпочивати на море, потім від імені старенької бабусі, потім – водія автобуса і тому подібне. Ідеальними умовами у процесі виховання та розвитку стає ситуація, коли діти не бояться ставити найнесподіваніші питання, знаючи, що не просто отримають на них відповіді, а будуть їх шукати разом з вихователем.

Спостереження. Також побачити проблему можна під час організованого спостереження. Спостерігати лише на перший погляд просто, насправді дітям важко виділити певні властивості предметів та явищ. Тому ми постійно спонукаємо дітей відображати в словах та діях те, що доступно для сприймання саме зараз.

Експериментування. Власне експеримент – це реальні досліди з конкретними предметами. Різні маніпуляції з цими предметами задовольняють потребу дитини в активних діях і допомагають виявити причинно-наслідкові зв'язки та виокремити закономірності. Цей процес цікавить дітей чи не найбільше з усіх навчальних дій. На практиці нами найчастіше використовуються експерименти з водою ("Куди поділася вода?"), променем світла ("Де живе сонячний зайчик"), піском, рослинами тощо.

Якщо розглянути продовження процесу розвитку культури мислення в початковій школі, то можна відмітити, що часто учням складно засвоїти певні поняття через природні суперечності цих понять. Відомо, що молодші школярі надовго пов'язують поняття з тим прикладом, який учитель пояснив. Так, якщо вивчаючи поняття "корінь слова", учні мали справу зі словом, у якого корінь становив три букви (*рука*), то і надалі вони можуть вважати, що будь-який корінь обов'язково складається з трьох літер. Або, якщо при вивченні теми "Головні члени речення", підмет у розглянутому реченні стояв на першому місці, то іноді до четвертого класу частина учнів визначають цю ознаку як головну і вважають, що підмет завжди стоїть на першому місці.

Дослідження психологів [2] свідчать, що засвоїти будь-яке поняття неможливо без варіативності неістотних ознак у кожному новому предметі, вправі, задачі при постійному збереженні основних та істотних ознак. Навчаючи дітей розв'язувати варіативні задачі із різним використанням тих самих понять, правил і способів оперування ними, вчитель формує в учнів *узагальнені вміння розумової діяльності*. У старшому віці ці вміння можуть стати загальним способом розумової діяльності дитини. Засвоєння учнем аналітико-синтетичного методу стає помітним в утворенні спеціальних розумових умінь сприймати будь-яку конкретну задачу як вияв конкретних залежностей. Отже вік від 6 до 10 років за своїм психологічним змістом є переломним в інтелектуальному розвитку дитини, а отже потребує особливої уваги вчителя. Мислення учнів починає набувати все більше властивостей дорослого.

Осмилення певних теоретичних концепцій сприяло спрямуванню навчально-виховного процесу на розвиток культури мислення дітей. Першим кроком стало введення у 1-2 класах з 2006-2007 н.р. факультативного курсу "Логіка" (автор О. Я. Митник). Це дало можливість отримати певні результати вже після першого року навчання – учні стали набагато свідоміше сприймати навчальний матеріал, без особливих утруднень виконують завдання на узагальнення, виокремлення зайвого. Так, за останніми дослідженнями у 2 класі з завданнями на узагальнення на високому рівні справились 38% учнів, на достатньому рівні – 46%, на середньому – 16%. Це значно кращі результати, ніж у минулому навчальному році. Проте подальша діагностика виявила недостатній рівень розвитку такої якості мислення, як критичність.

Це викликало в педагогічному колективі необхідність глибше вивчити причини даного явища, сутність та особливості розвитку критичного мислення у дітей молодшого шкільного віку. Нас, як педагогів, зацікавило пояснення цього поняття науковцями. У педагогіці, а зокрема в теорії розвивального навчання (Є. С. Полат) критичне мислення має наступні ознаки: аналітичність, асоціативність, самостійність, логічність, системність.

Найбільш практичне та обгрунтоване пояснення терміну "критичне мислення" дають у своїх працях Н. В. Вукіна, Н. П. Дементівська. По-перше критичне мислення – це мислення самостійне, бо ніхто не може думати замість нас. Ми часто вчимо учнів починати відповіді з певних мовних стереотипів на зразок "Я думаю...", "На мою думку...", "Я вважаю..." і таке інше, вважаючи при цьому, що тепер відповідь буде самостійним розмірковуванням. Але головнішим є не словесне оформлення думки, а змістове наповнення, яке кожен повинен обирати сам. По-друге, в основі критичного мислення лежить постановка питань та з'ясування проблем, тому що вміння розв'язувати проблеми та шукати відповіді на питання – це шлях до досягнення успіху в подальшому житті. По-

третє, ознакою сформованості критичного мислення є вміння аргументовано висловлювати власну думку, а також доводити певні переконання [3].

У молодших школярів мислення активно діє в межах наочно-дійового та образного. Це можна спостерігати в першокласників (6 років) та другокласників. Учні звикли бути чудовими виконавцями, мають певну суму знань, умінь та навичок. Тим часом написання есе на вільну тему викликає масу запитань як у вчителя так і учнів, адже у цьому виді діяльності не потрібні репродуктивні вміння. Навчити дитину вільно викладати свої думки, аргументовано пояснювати власну точку зору можна, лише розвинувши в учнів критичне мислення.

Процес навчання завжди невідривно пов'язаний з розвитком та станом дитячої психіки. Цінними стали результати вивчення педагогами нашого комплексу впливу видів навчальної діяльності на психоемоційний стан учнів. Дітям було запропоновано виділити ті види роботи, які є цікавими для них, й ті, від яких вони найбільше стомлюються. Більшість дітей (63%) відмітили, що найбільше стомлюються вони при заучуванні правил та інформації напам'ять, списуванні, виконанні вправ за зразком. Найбільше задоволення діти отримують від розв'язування задач з логічним навантаженням, проведення експериментів та дослідів, творчої роботи з текстом. Такі види діяльності активізують творчі здібності, вміння розмірковувати, передбачати можливий результат, шукати вихід із ситуації. Щоб забезпечити учням комфорт та безпеку, ми використовуємо безліч прийомів. Серед них похвала за найменші досягнення, навіть якщо вони незначні, спокійна реакція на неправильні вчинки та відповіді учнів, повага до кожної висловленої думки, незалежно від того, чи збігається вона із думкою вчителя, зоровий і тактильний контакт з усіма учнями.

Для розвитку критичного мислення в навчально-виховному комплексі ми прагнемо використовувати систему методів та прийомів. Більш детально розкриємо ті прийоми, які вже успішно випробувані нашими вчителями та вихователями. Для вироблення навичок критичного мислення ми використовуємо прийом критичного читання. Це такий спосіб читання, під час якого учні не просто механічно читають текст, а опрацьовують його, застосовуючи при цьому прийоми, які допомагають сформувати власне враження та позицію щодо отриманої інформації. Процес читання та опрацювання будь-якого з текстів, що трапляються в навчальній діяльності, майже схожий та представляє собою певний алгоритм дій та операцій. Завдання вчителя на уроці, де розвивається критичне мислення не лише перевірити, як учень знає зміст написаного, а й виявити рівень розуміння і навчити робити висновки з прочитаного. Стимулювання будь-якої розумової діяльності відбувається за рахунок постановки проблемних запитань на зразок "Які питання залишилися без відповіді?", "З якими думками ви не погоджуєтесь?", "Якби ви були автором, чи написали б ви дещо по-іншому?" та інші. Окрім постановки проблемних питань є ще кілька шляхів роботи над формуванням критичного мислення. Це, наприклад читання тексту з позначками "v" – знайома інформація, "+" – нова інформація, "-" – раніше ви думали інакше, "?" – інформація, що викликала особливий інтерес і бажання дізнатися більше. Ще один варіант – читання в парах або взаємне навчання, коли текст складний для розуміння або об'ємний за змістом. Також на уроках широко використовуємо такий метод, як складання "асоціативного куща". Учні пригадують свої знання з теми, перевіряють і встановлюють межі власного незнання, а отже – визначають мету уроку. Цей метод може бути використаний і наприкінці уроку, під час рефлексії, коли маркером або крейдою іншого кольору вносяться корективи у раніше складений "кущ". Цікавим результативним методом роботи на уроці є складання і заповнення таблиці "Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися".

Таблиця заповнюється вчителем на класній дошці або на великому аркуші паперу, а учнями у своїх міні-варіантах у зошиті. Така робота дає можливість учителю структурувати урок, а учням – навчатися активно і більш зацікавлено, пригадувати попередні знання, вчитися формулювати питання і, як результат, – формувати нові знання. Під час використання цього методу учні в парах обговорюють і заповнюють першу колонку у своїх міні-таблицях. Потім, на основі пропозицій учнів учитель заповнює першу колонку в спільній таблиці. Далі діти формулюють свої питання з даної теми, на які вони хотіли б отримати відповідь під час уроку. Цей етап проводиться у вигляді "мозкової атаки". У процесі роботи виявилось, що поставити питання для дітей – не зовсім проста справа. Разом з цим цей етап є надзвичайно важливим. Ще В. О. Сухомлинський у своїх працях наголошував: "Мислення на уроці починається там, де в учня з'являється потреба відповісти на питання. Викликати цю потребу – це і значить поставити мету розумової праці" [4]. Після того, як питання сформульовані, заносимо їх у велику таблицю, а діти – відповідно у свої власні. Подальша робота будується відповідно до завдань і структури уроку, враховуючи записи у перших двох колонках таблиці. Наприкінці уроку учні висловлюють свої думки з приводу того, чи отримали вони відповіді на питання, які були записані у другій колонці. Ті нові факти, які ми не передбачили у запитаннях, але дізнались у процесі уроку, заносяться до третьої колонки.

Перераховані прийоми є лише частиною з тих, які допомагають нам розвивати в учнів якості мислення і критичне мислення зокрема. Звичайно, ми постійно поповнюємо свій арсенал методичних

знахідок, шукаючи найоптимальніші засоби для того, щоб наші випускники ставали всебічно розвиненими особистостями з розвинутою загальною культурою, частиною якої і є культура мислення.

У подальшій роботі педагоги нашого закладу планують використовувати нові методи та прийоми, які сприятимуть розвитку критичного мислення. Також необхідною умовою успішного навчання та виховання дітей є систематизація та узагальнення вже відомих прийомів роботи з цього питання.

Розвинута культура мислення дозволяє сприяти появі нового, самостійно мислячого покоління. Це надзвичайно важливо в час швидкоплинного соціального прогресу. Динамічний розвиток нашого суспільства викликає необхідність постійної роботи над собою, посилення відповідальності кожної особистості за власне майбутнє. Саме цьому і допомагає система розвитку критичності мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Савенков А. Исследовательские методы обучения в дошкольном образовании // Дошкольное воспитание. – 2005. – № 12. – С. 3-11
2. Кочерга О. Психологічний розвиток дитини і становлення мислення у віці 6-10 років // Початкова школа. – 2007. – № 7. – С. 23-25.
3. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П. Критичне мислення: як цього навчати. – Харків: "Основа", 2007. – 108 с.
4. Сухомлинский В. А. О воспитании. – М.: Политиздат, 1982. – 270 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Шимон Л. П. Развитие критического мышления учеников начальных классов.

Отражены теоретические и практические аспекты развития культуры мышления учеников начальных классов в условиях учебно-воспитательного комплекса. Рассмотрен процесс развития мышления у детей в возрасте от 6 до 10 лет. Предложены конкретные приемы и методы развития критического мышления на уроках в начальной школе. Выявлены проблемы и перспективы развития критического мышления младших школьников.

Shimon L. P. The Development of the Critical Thinking of the Primary School Pupils.

The following article deals with the theoretical and practical aspects of the development of thinking standards of the primary school pupils in an educational complex. There is suggested the certain methods and ways of the critical thinking development at the lessons in a primary school. There are found the problems and perspectives of the development of critical thinking of junior schoolchildren in this article.